

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
ותכלת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

צידוק הדין

נאמר לדעות מסוימות גם בימים שבהם אין בדרך כלל מספידים, כמו בחול המועד.³ במקורות מאוחרים מימי הביניים מובא רעיון נוסף. על פיו, את צידוק הדין הראשון אמר משה רבנו לפני פטירתו והפסוקים בשירת האזינו מתפרשים על ידי רבי חיים פלטיאל כך:

הצור תמים פעלו. משום דהיה לפני פטירתו הצדיק עליו את הדין, וכן ותקח רצפה בת איה את השק ותטהו לה אל הצור, ואמרינן במדרש שאמרה הצור תמים פעלו, ולכך נהגו על המת לומר זה הפסוק בשעת צדוק הדין. למקור מעניין זה יש לצרף עמדה המובאת בימי הגאונים על ידי רב שר שלום גאון (מנחות ל ע"א בתוד"ה "מכאן ואילך"). על פיה, משה יוסף ודוד⁴ הסתלקו מן העולם בשעות אחר הצהרים של יום השבת ולכן נוסד מנהג נוסף של אמירת פסוקים שיש בהם צידוק הדין מתוך ספר תהלים: "צדקתך צדק לעולם"; "וצדקתך אלהים עד מרום"; "צדקתך כהררי אל". באמירת פסוקים אלה אנו מצדיקים עליו את הדין.⁵

רבנו בחיי, בפירושו על שירת האזינו, מדגיש את בחירתו של משה בכינוי הייחודי "צור" כשמו של הקב"ה, בכך שמשו מצדיק עליו את הדין שנגזר עליו עקב מעשה הכאת הצור: "הצדיק עליו את הדין בלשון הצור לפי שחטא בו והמרהו, כענין שכתוב (שמות יז, ו): "הנני עומד לפניך שם על הצור".⁶

עמידתו של אדם לנוכח המוות היא למעשה מפגש עם מידות הדין והאמת של הקב"ה. צידוק הדין הוא הניסוח של הכרת האדם במגבלותיו, מחד גיסא, ובגדלות הבורא וצדקתו, מאידך גיסא.

הרב ד"ר יהודה אלטשולר

מרצה בהתמחות להיסטוריה

וראש בית המדרש "ושננתם לבנותיך

ע"ש ריבה קושיצקי ז"ל"

אחת החידות הקיומיות המלוות את האדם היא חידת המוות הכרוכה בעקביו מיום לידתו. רגע המוות, המסמל את הארעיות של הקיום האנושי, קשור גם בדין שעושה הקב"ה עם כל אדם בשעת פטירתו. משום כך מצווה רבי אליעזר במסכת אבות (ב, י): "שוב יום אחד לפני מיתתך". היחס של קרוביו של הנפטר למידת הדין שפגעה בהם עם פטירת קרוב משפחתם, מחייב גם הוא התייחסות, וזו נקבעה לדורות בעקבות תגובתם ההרואית של משפחתו של רבי חנינא בן תרדיון שנענש יחד עם אשתו ובתו בעונשים חמורים ביותר, על פי המסופר בספרי (האזינו פסקה שז):¹

כשתפסו את רבי חנינא בן תרדיון נגזרה עליו גזירה לישרף עם ספרו. אמרו לו: "נגזרה עליך גזירה לישרף עם ספרך". קרא המקרא הזה: "הצור תמים פעלו". אמרו לאשתו: "נגזרה על בעלך גזרה לישרף ועליך ליהרג". קראה המקרא הזה: "אל אמונה ואין עול". אמרו לבתו: "נגזרה גזירה על אביך לישרף ועל אמך ליהרג ועליך לעשות מלאכה [זנות]. קראה המקרא הזה: "גדול העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות". אמר רבי: "כמה גדולים צדיקים אלו שבשעת צרתם הזמינו שלשה פסוקים של צידוק הדין מה שאין כן בכל הכתובים, כיוונו שלשתם את לבם וצידקו עליהם את הדין".²

התחקות אחרי מקור הפסוקים שאמרה משפחתו של רבי חנינא מלמדת שמדובר למעשה בשני פסוקים. הראשון מופיע בשירת האזינו בספר דברים (לב, ד): "הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא"; השני מופיע בירמיהו (לב, יט): "גדל העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם, לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו".

הפסוק הראשון מבטא את ההכרה של האדם בחוסר יכולתו להתחקות אחרי מעשי ה' וקבלתו בענווה ובהכנעה את הדין. הפסוק בירמיהו מוסיף מסר נוסף על אודות הידיעה הברורה שכל מה שקורה לאדם קורה לו בדין. ביטוי מדרשי נוסף לפסוק מצוי בספרי (שם):

"אל אמונה ואין עול": כשאדם נפטר מן העולם באים כל מעשיו ונפרטים לפניו ואומרים לו כך וכך עשית ביום פלוני וכך וכך עשית ביום פלוני [...] והוא מצדיק עליו את הדין.

נוסח צידוק הדין אינו מהווה הספד או קינה על הנפטר, אלא הודאה פשוטה בדין שמים (הלכות שמחות, יג). לכן

הכמיהה לארץ

משה רבנו מתחנן ומבקש מהקב"ה רשות להיכנס לארץ ישראל. המדרש אומר: "אמר ר' יוחנן: עשרה לשונות נקראת

¹ הם דבריו. ר"ל שהמנהג לומר צידוק הדין על הנפטר לא היה מוכר בבבל ומקורו במנהגי ארץ ישראל.

² יש לציין שדווקא במקרה חכמים מונים "חטאים" ספציפיים של שלושת בני המשפחה. ראו בגמרא שם.

³ רוקח, סימן שמג; כלבו, סימן פז; שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רכד; יורה דעה, סימן שלט. מנהג אחר מופיע בגאונים ועל פיו אין לומר צידוק הדין בימי מועד משום הצער הנלווה אליו. ראוי לציין את דעתו של רבי אברהם סבע בצרור המור, פרשת שופטים, המעיר שצידוק הדין "מועיל למת". נציין גם לתשובת רב האי גאון באוצה"ג משקין 41, המובא במרגליות, את החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, עמ' 55, הטוען "וצדוק הדין אשר אתם אומרים אין אנו יודעים מה

⁴ המקור לפטירת יוסף ודוד באותה שעה מופיע בזהר, פרשת תרומה. ראו ב"ח, אורח חיים רצב.

⁵ על פי שבלי הלקט, שבת קכו.

⁶ פירוש זה מעניין מאוד כיוון שמשו חטא בהכאת הסלע ולא בהכאת הצור. הפרשן היחיד הקושר בין שני האירועים טוען שהם למעשה אירוע אחד הוא ר"י בכור שור, בפירושו לבמדבר כ.

פרשת ואתחנן

שמה ייכנס לארץ, אך לא יקיים את כל המצוות ותהיה לו רק ההנאה. לכן ביקש בלשון חנינה.

לימוד זה נלמד גם מהמילים "בעת ההיא לאמר". משה רבנו דיבר על מצבו העכשווי, שעכשיו אין בידו הזכויות של המצוות שלעתיד לבוא.

"ואתחנן" = בגימטרייה 515, מספר המסמל מספר תפילות שהתפלל משה רבנו כדי לזכות להיכנס לארץ. יש תיאורים רבים במדרש על כוח התפילה לבקוע שער אחרי שער עד שעוד תפילה אחת הייתה משנה את הגזרה. לכן אמר לו הקב"ה: "רב לך אל תוסף דבר אלי".

על הרצון ועל הכיסופים לעלייה לארץ ישראל אפשר ללמוד גם מהסיפור על ר' זירא (מסכת כתובות, קי"ב). כשעלה ר' זירא לארץ ישראל לא מצא ספינה לעבור את הנהר. אחז בחבל שהיה צמוד לנהר לצורך סיוע לספינות, אחז בו ועבר את הנהר. ראה אותו צדוקי אחד ואמר לו: "עמא פיזיזא" אתם עם ישראל עם פיזיז. תראה איך אתה מתנהג, מסכן את עצמך ועובר את הנהר לבדך ואינך מחכה לספינה. אמר לו ר' זירא: "דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה אנא מי יימיר", כלומר מקום שמשה ואהרן לא זכו לו, להיכנס לארץ ישראל, מי אמר שאני אזכה? הייתה לו תשוקה ורצון לעלות עד כדי מסירות נפש למען ארץ ישראל.

בהפטרה של פרשתנו יש נבואת נחמה לעם ישראל: "נחמו נחמו עמי". הנבואה כוללת בשורה על הגאולה העתידה ועל השיבה לארץ. יש דימוי של הקב"ה לרועה שיאסוף את עדרו: "כרעה עדרו ירעה בזרעו יקבץ טלאים ובחיקו ישא עולות ינהל". הקב"ה יקבץ את הגולים ויוציא את עם ישראל מהגלות כמו שרועה דואג ושומר על צאנו. כיום אנו זוכים לראות עין בעין את התגשמות הנבואה, וזוכים להגשים חלום של אלפי דורות שכספו לארץ.

יהי רצון שזוכה לראות בביאת משיח צדקנו ובגאולה השלמה במהרה!

מוריה אבוהב

סטודנטית בהתמחויות לתנ"ך ולהיסטוריה

על פי שיש לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים אין מבקשים אלא מתנת חיים".

משה רבנו יכול היה לתלות את בקשתו בכך שהוא טרח רבות למען עם ישראל. במשך ארבעים שנה הוביל אותם בנאמנות במדבר, בצדקותו, ובמצוותיו, אך הוא בחר לבקש מהקב"ה מתנת חיים.

שואל על זה הכלי יקר: וכי צדיקים יכולים לתלות את בקשתם במעשיהם הטובים שכבר עשו? הרי לעולם אין לאדם שום חוב על הקב"ה, כי כל המצוות שאדם עושה אין בהם כלל כדי להשיב על הגמולים של הקב"ה. כך אמר יעקב אבינו: "קטנתי מכל החסדים [...] אשר עשית את עבדך" (בראשית לב, יא).

לפי הכלי יקר מוכחת כאן כוונה אחרת: שצדיקים אינם תולים את בקשתם במעשים שהם כבר עשו בעבר כי אם במעשים הטובים שיעשו בעתיד. הצדיקים מבקשים טובת הנאה גשמית בעולם הזה כדי שיזכו לקיים עוד ועוד מצוות.

ר' שמלאי דרש (סוטה, י"ד):

מפני מה נתאוה משה רבנו להיכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך?! אלא כך אמר משה רבנו: הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי.

אם כן, מדוע אין משה תולה את כניסתו לארץ במצוות שהוא עתיד לקיים, המצוות התלויות בארץ, אלא מבקש מתנת חיים? ייתכן מאוד שה' ימלא את משאלות לבו כיוון שהוא חפץ לעשות את רצון ה' ולא את רצונו הפרטי!!

מכך לומדים על ענותנותו העצומה של משה רבנו. הוא חשש

במעגלי העם היהודי

בתי מדרש פלורליסטיים

ברוריה מכמן

בית מדרש פלורליסטי הוא מונח המתאר מוסד או קבוצה אשר עוסקים בלימוד מקורות טקסטואליים יהודיים וישראלים מתוך גישה המעודדת את השמעת הקולות השונים והעמדות השונות בקרב הלומדים ביחס לנושא ולמקורות הנלמדים. ב-1989 נפתחו שני בתי המדרש הראשונים: המדרשה במכללת אורנים ובית המדרש אלול בירושלים שיצר דגם חדש של לימוד משותף לדתיים וחילוניים. הכוונה הייתה לפנות לקהל הצעיר, אבל בשני המקומות נוצר מהר מאוד גם קהל יעד מבוגר של אנשים במיטב שנותיהם, המעוניינים בלימוד.

המשתתפים בבי-המדרש הם בעלי רקע והשכלה מגוונים: נשים וגברים, חילוניים ודתיים, חלקם לומדי ומלמדי תורה בישיבות, חלקם מנחים בבתי המדרש החדשים; אחרים – אנשי עסקים ומשפט, ספרות ותאטרון, חינוך ופילוסופיה. המתכונת של בית המדרש מאפשרת לכל לומד או לומדת לעבוד בתוך הדיסציפלינה שלו/שלה, תוך כדי פעולת גומלין עם יתר המשתתפים.

הרעיון הנשמע מרב בתי המדרש הוא כי המטרה היא להנגיש את הטקסטים היהודיים לקהל הרחב ובכך לקרב בין מגזרים שונים בחברה הישראלית. הטקסטים נלמדו לא כבעלי אופי דתי מחייב, אלא כאוצרות החכמה של התרבות היהודית. הלימוד התקיים בשיטה ישיבתית-מסורתית של לימוד בחברותות. לאורך הלימוד יש זליגה גם לכיוון טקסטים שנכתבו בידי הוגים יהודיים, או טקסטים לחלוטין "אחרים" אם הם משרתים את הרעיון ומביאים חוות דעת נוספת לנושא הנלמד.

היום פועלים כשלושים וחמישה בתי מדרש ורבים מהם כבר הפכו למותגים בפני עצמם: בינה, עלמא (שהוקם ב-1995 על ידי ד"ר רות קלדרון), קולות, תהודה ורבים אחרים. בתי מדרש פעילים פרושים היום בכל הארץ, גם במרכזי הערים הגדולות וגם בשוליהן. יש צמיחה של בתי מדרש ומרכזי לימוד בערי הפריפריה, בעיקר סביב היוצרות קהילות שיתופיות של בוגרי תנועות נוער, קומונות וקיבוצים עירוניים.

בתי המדרש עורכים אירועים סביב לוח השנה היהודי ואף סביב מעגל החיים היהודי: סדנאות הכנה לחתונה או לחיי הנישואין, הכוללות לימוד על החתונה וטקס הנישואין במקורות ובנייה של טקס משלים עבור בני הזוג, הצומח מתוך לימוד. כך גם לגבי טקסי התבררות ובר בת-מצווה עבור ילדים הנכנסים בעול מצוות. אולי האירוע אשר מזוהה ביותר עם בתי המדרש היום הוא תיקון ליל שבועות.

מקורות

- קץ, חנה. "חינוך יהודי-ידידותי המסד הרעיוני להקמת בית מדרש לחינוך יהודי-ידידותי", **טללי אורות**: שנתון מכללת אורות ישראל. 1995/6, עמ' 465-499.

- אתר אנשים ישראל – המדריך לחברה הישראלית: <http://www.peopleil.org/default.aspx?sLanguage=he-IL>